

ANDSARBEJDE OG VIDENSKABSKRITIK

Kurt Aagaard Nielsen

Disposition:

1. Indledning	185
2. Leinewebers kritik af marxismen som positiv videnskab	190
3. Kritik af klassisk politisk økonomi og kritik af »kapitalismens moderne politiske økonomi«	193
4. Tilnærmning til en kritik af sociologien	205
5. Nye historiske betingelser for produktion af kritik	213

1. Indledning

Den nyere marxismediskussion har efter sit opgør med den såkaldte ideologikritik kun i meget ringe grad befattet sig med kritik af borgerlig videnskab og ej heller optaget en sådan kritik i sin egen forskningsstrategi. Ideologikritikkens program¹ var fæstnet politisk til et opgør med det herredømme, som bl.a. blev opretholdt igennem den positivistiske videnskabelige tænkning og dens nedslag i samfundets kommunikationsprocesser. Borgerlig videnskab kom her til at stå som centralt kampobjekt for kritiske intellektuelle, der således kunne fastholde en identitet imellem hvad der blev forstået som konkret politisk praksis og udvikling af teori om det borgerlige samfunds magtstruktur.

Opgøret med ideologikritikken – opdagelsen af at herredømmet i kapitalismen ikke havde ophav i videnskaben og ideologien – men i kapitalen som selvre-

1. Ideologikritikken identificeres her som den tidlige studenterbevægelses teori om de positivistiske videnskabers konserverende/reaktionære befæstning af magten i det kapitalistiske statsbyråkrati. I Nordisk Forum no. 2 s. 54 fra 1974 findes der en glimrende fremstilling af denne fase i studenterbevægelsens udvikling. Fremstillingen er udarbejdet af Fagkritisk Front i Århus.

producerende socialt hegemoni – flyttede interessen i det teoretiske arbejde fra at dreje sig om en begribelse af senkapitalismens videnskabeligt teknokratiserede magtstruktur (Marcuse) til at dreje sig om rekonstruktion af kritikken af den politiske økonomi – forstået som en genoparbejdelse af indholdet i Marx' bestemmelse af kapitalismens almene anatomi.

Denne flytning af det teoretiske tyngdepunkt iblandt socialistiske intellektuelle bragte disse ind i en kvalitativt anden selvidentifikation, nemlig som arvtagere (rekonstruktører) af en med proletariats revolution forbundet teoriudvikling. At dette skift ikke foregik uden politiske frustrationer vidner de tidlige 70'eres danske debat tydeligt om: Omdrejningspunktet for diskussionen af en politisk praksis for socialistiske intellektuelle blev med fornægtelsen af ideologikritikken flyttet fra at være intellektuelles kritiske selvrefleksion til at være en diskussion om den marxistiske teoris (kritikken af den politiske økonomi) forhold til proletariats klassekamp (ekstern fagkritik). I forhold til ideologikritikken skete der med denne overgang så at sige en kløvning imellem socialistiske intellektuelles identifikation som bærere af revolutionær teori og deres identifikation som akademiske åndsarbejdere i det borgerlige samfund – dvs. deres eget sociale erfaringsunivers. Det er ikke hidtil lykkedes for de såkaldte unimarxister at oparbejde en formidling imellem disse to former for politisk identifikation. Ikke desto mindre fremstår en sådan formidling som alfa og omega i den såkaldte unimarxismes overlevelse og udvikling.

Der skal i nærværende artikel blive forsøgt foretaget kritiske afsøgninger i marxismens erkendelsesteori – med henblik på at reflektere den ovenomtalte »kløvning«. Lader det sig overhovedet gøre at forene udvikling af marxismen, forstået som revolutionær teori (hvad det så end er?) om kapitalismens udvikling som totalitet, med en samfundsmæssig placering som akademisk åndsarbejds-kraft? Disse spørgsmål vil naturligvis ikke blive endeligt besvaret her – men det vil blive søgt påvist, at der eksisterer et stort behov for en omformulering af den teorikonception og forskningskonception, som aktuelt knytter sig til den såkaldte unimarxismes mest betydelige metodedeбат. Grundlæggende søger artiklen at nedbryde den forestilling, at teoriudvikling – teoretisk udvikling – af marxismen skal foregå igennem et påtaget eller tilegnet proletarisk klassestandpunkt. Adressaten for en sådan nedbrydende kritik er ikke blot den selverklærede avantgardistiske marxisme,² men også de traditioner, som i klog ydmyghed overfor

2. I Kontekst 36/37 Kbhv. 1979 analyseres de avantgardistiske marxismeforståelser i bl.a. VS. Denne kritik har også dannet inspiration til nærværende indlæg, selv om der i øvrigt ikke er tale om en kritik der deler samme forskningsstrategisk implikation, som jeg fremfører i det følgende.

klassekampen ser den marxistiske teori, som først kommende til sin ret, når proletariatet ved egen kraft har dannet det revolutionære subjekt.³

Siden ideologikritikkens ophør og arbejdet med rekonstruktion af kritikken af den politiske økonomi blev sat på dagsordenen har det forskningsstrategiske hovedproblem været forholdet mellem kritikken af den politiske økonomis almene bestemmelser og »det historiekonkrete« eller empirien. Mest videnskabsteoretisk konsekvent er problemet i den hjemlige debat stillet af H.J. Schanz, som et problem om forholdet mellem værdilogikken (kapitallogikken) og brugsværdien eller materialitetsformerne.⁴

Forskningsprogrammatisk formuleredes hermed en såkaldt dobbeltlogik,^{4a} der i sin konsekvens dualiserer erkendelsen af kapitalismens historie i på den ene side kapitalens almene immanente logik og på den anden side brugsværdilogikken. Selve denne dobbeltlogik – position skal ikke dybere tematiseres her. Rent logisk er hævdelser af at kapitalismens historie ikke kan reduceres til værdiens eller kapitalens modstandsløse selvbevægelse, at denne må betragtes som en subsumption af materialiteter med en egennatur, afgørende for en meget almen historieforståelse, der er sensitiv overfor omfanget af udbytning og repressionen under kapitalismen. Som denne dobbeltlogik lanceres intenderer den forskningsstrategisk at lukke op for historisk empirisk forskning i sammenstødene imellem kapitallogikken og brugsværdierne. Det »ikke-til-økonomi-reducerbare« bliver herved inddraget som forudsætning for at udvikle marxismen til en stadig mere fuldendt teori om kapitalismens totalitet.

Problemet ved denne dobbeltlogik er *ikke*, at den samfundsteoretisk (dvs. som real eksisterende »logik«) i og for sig er forkert – og det er derfor den omtales her – men det betydningsfulde i en kritik af den beror på, at den i kraft af fraværende erkendelsesteoretiske refleksioner bliver vanskeligt anvendelig.^{4b}

Så længe der ikke rejses spørgsmål om det teori- eller kritikudviklende subjekts eget forhold til den historie, som lortet omhandler, bliver *teorien* enten po-

3. Der tænkes her på den såkaldte Kuvøse-teori, som er anført i Kurasje 12 i den redaktionelle leder. Kbhv., 1978.

4. H.J. Schanz: Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status. Modtryk 1973 s. 85 ff.

4a. Selve begrebet er vist nok først formuleret af H.J. Thomsen: Dobbeltlogikken i den marxiske teori og nogle videnskabsteoretiske konsekvenser. Fagtryk. Århus, 1976.

4b. I en slående kritik af denne dobbeltlogik skriver Pekka Sulkonen: »Arbejderklassen er givet vis hjulpet meget lidt ved at blive fortalt at dens ideologi, konsumtionsmønster, behov o.s.v. er forstyrrede af kapitalens logik. Hvad der er mere rimeligt at forvente fra dens intellektuelle allierede er en videnskabelig og konkret interpretation af kapitalens politik, for at bruge Huffs Schmid's term.«

litisk uforpligtet eller falsk identifikation med et alment og over historien svævende revolutionært tænkende subjekt.

Spørgsmålet om udviklingen af Marx' Kritik af den politiske økonomi kan *ikke* stilles som et spørgsmål om, hvordan de heri *udgrænsede* dele af samfundstotaliteten føjes ind under teoriens bestemmelser, men må stilles som et spørgsmål om, hvilke dele af en samfundstotalitet, der *åbner sig* for de intellektuelle socialisters erkendelsesudvikling. Hermed bliver marxismens forskningsprogram bundet til – ikke et tilregnet/påtaget klassestandpunkt – men til et klassestandpunkt, som *kritisk* er den intellektuelle socialists eget.

I nærværende artikel vil der således blive argumenteret for at teoriog kapitalismekritikudvikling kun kan påkalde sig at være revolutionær i *negativ* forstand dvs. uden positive revolutionsstrategiske konstruktioner, idet den i overensstemmelse med Marx' kritik af den politiske økonomi nødvendigvis må begrænse sig til en kritik af kapitalismens politiske økonomi – her forstået som kritik af de tingsliggjorte udfoldelser af kapitalismens indre væsen til tvangsmæssige herredømmeoperationer overfor både dens naturmæssige og historisk sociale forudsætninger. Begribelsen af disse naturmæssige og historisk sociale forudsætninger *som sådan* ligger hinsides den intellektuelle teoriproduktions teoretiske og politiske formåen.⁵

En sådan redefinering af erkendelsesindholdet i de intellektuelles marxismeudvikling peger tendentielt i retning af en geninstallering af den ideologikritiske praksis' ukløvede forhold imellem egen klassemæssige identifikation og dens kapitalismekritik – men uden at ideologikritikkens overfladiske forestillinger om borgerlig ideologi og videnskab, som det kapitalistiske herredømmes/klasseforholds basis, slæbes med.

Jeg ønsker altså hermed at rejse spørgsmålet, om der med tilbagevisningen af ideologikritikken blev noget badevand tilbage til barnet? Blev refleksionen over kapitalismekritikkens og teoriens historiske formåen i et rum, der er adskilt fra umiddelbar antagonistisk konfrontation, afløst af en ny mekanisk erkendelsesteori/forskningsstrategi, der i navn af videnskabelighed gør krav på det umulige: begribelse af kapitalismens totalitet som skinbarlig objektivitet?

Spørgsmålene er jo i en vis forstand retoriske, idet deres blotte formulering antyder, at det intellektuelle arbejdes egenart under kapitalismen har været unddraget kritik, og at der således inden for marxismen er sket en dårlig reproduktion af teoriens borgerlige form (herom senere i artiklen).

5. F.eks. falder såvel de antropologiformægtende dobbeltlogikere (Lars Henrik Smith i »Socialisationskritik«, 1979) som deres socialisationsteoretiske modstandere i Hannovertraditionen (Negt) begge i denne grøft.

Den her signalerede diskussion vil i det følgende blive taget op som en vurdering af marxistisk kapitalismekritik/analyse og de intellektuelles konfrontation med det borgerlige samfunds stadig mere lønarbejderliggjorte – læs samfundsmæssiggjorte – åndsarbejderfunktioner.

Denne problemformulering udtrykker et forsøg på at skærpe nogle tidligere ansatser over temaet »kritik af den politiske økonomi og kritik af borgerlig samfundsvidenskab«. ⁶ I dette tidligere arbejde, som i denne udgivelse er kritisk undersøgt af Finn Dam Rasmussen, har jeg forsøgt at formulere en kritik af den borgerlige sociologi, som en forskningsstrategi overfor bestemmelser af arbejdskraftsreproduktionens samfundsmæssiggørelse, idet jeg har antaget, at den borgerlige sociologi udgør den uden for arbejderklassens egen erfaring væsentligste blotlægning af nogle for kapitalismen problematiske sider af arbejdskraftreproduktionen. Der hævdes endvidere i mit bidrag en (uargumenteret) identitet imellem den borgerlige sociologiske teoriproduktions erkendelsesindhold og den borgerlige stats interventionsinteresser overfor arbejdskraftsreproduktionen. Som det bl.a. anføres i I.M. Bryderup, H.S. Hansens kritik af mit bidrag, ⁷ så mangler denne tilgang fuldstændigt at »præcisere relationen imellem henholdsvis interventioner og teoridannelser«. Og i samme kritik anføres at »endvidere mener vi, at forholdet imellem de borgerlige teorier og problemfelterne (her arbejdskraftsreproduktionen, KAN) må præciseres yderligere«. Det er de samme efterlysninger, som dukker op i FDR's bidrag i dette no. når han efterlyster ansatsens »implicerede forhold imellem teori og praksis« ⁸ og andet steds endvidere efterlyser »de borgerlige teoris genstands differentia specifikka«.

I FDR's kritik fører disse indvendinger til en metodisk diskvalificering af det gjorte forsøg, mens IMB/HSB i mine øjne rigtigt anfører at

»Der er åbnet for diskussionen af forholdet mellem reproduktionsproblemer (for arbejderklassen, KAN) og den almene teoriudvikling – et forhold hvis udvikling, som KAN påpeger, får konsekvenser for både akademiske lønarbejdere og studerende inden for samfundsvidenskaberne i forståelsen af erhvervsfunktionen og i sidste ende også kan få konsekvenser for arbejderklassens eksistensbetingelser«. ⁹

De rejste indvendinger imod mit tidligere forsøg er korrekte, men en løsning af dem indebærer som signaleret af IMB/HSB en klasseteoretisk bestemmelse

6. Dette er titlen på en artikel jeg har skrevet i Nordisk Forum no. 16, 1978.

7. Inge Marie Bryderup, Helle Scherup Hansen: Videreudviklingen af socialpolitikanalysen og anvendelsen af kritik af den borgerlige samfundsvidenskab. Sociologi 1, 1980 s. 30.

8. Finn Dam Rasmussens artikel i dette no. s. 129 ff.

9. Op.cit. s. 33. I afslutningen af Bryderups og Hansens artikel signaleres således også en vending af problemet om videnskabskritikken som en måde at analysere arbejdskraftens reproduktion på til et problem om at udvikle *kritik* af de borgerlige videnskabers tankeformer – bestemt som *analysens egentlige sigte*. IBM/HSB op.cit. s. 49.

af den marxistiske analyse/kritiks status for deres frembringere. Kritik af borgerlig videnskab som marxistisk forskningsstrategi kommer næppe ret langt, hvis det underforstås, at den skal være en kongevej til en objektiv totalitetsanalyse af kapitalismen, endsige til en analyse af arbejdskraftsreproduktionen. Inden jeg kaster mig ud i forsøg på at formulere videnskabskritikkens forskningsstrategiske problemer – herunder problemet om videnskabernes forhold til staten og til deres egne genstandes differentia specifikka vil jeg derfor foretage en omtale af et perspektivrigt bidrag til revurdering af Marxismens erkendelsesteori, nemlig B. Leineweber: *Intellektuelle Arbeit und Kritische Theorie*.¹⁰ Efter denne diskussion af erkendelsesteorien følger en kritisk afsøgning af videnskabskritikkens status i Marx' kritik af den politiske økonomi – herunder et forsøg på at rejse en problematisering af Marx' tilsyneladende afskæring af vulgærvidenskaberne, som cognitivt tomme. I dette afsnit søges også en genpræcisering af begrebet om kapitalismens politiske økonomi, som den marxistiske forsknings egentlige kritikgenstand. På baggrund heraf forsøger jeg at nærme mig de spørgsmål som kritikken af min tidligere ansats har formuleret.

Det foreløbige stadium i overvejelserne over videnskabskritikken som marxistisk forskningsstrategi søges derpå begyndende anskueliggjort i en åbning imod kritik af sociologien – anskuet som socialiseringsvidenskab. Afsluttende vendes tilbage til en bestemmelse af de aktuelle sociale betingelser for intellektuelles produktion af kapitalismekritik.

2. Leinwebers kritik af marxismen som positiv videnskab

Leinwebers intention med analysen af postmarxismens erkendelsesteori kan anskues som et forsøg på at rehabilitere den tidlige Frankfurtertraditions begreb om »Kritisk teori« igennem en klasseteoretisk vurdering af marxismen. Der, hvor Leineweber genaktiverer først og fremmest Horkheimer i forhold til forskellige postmarxistiske klassikere, er i afsøgningen af, hvad der især i 2. internationale diskussionen forstås ved teori. At læse marxismens teorihistorie igennem Horkheimer indebærer en systematisk kritik af automatiske identificeringer imellem revolutionær teori og praksis. Når denne identifikation er umulig, skyldes det, at »den væsenslogiske konstruktion af den materialisti-

10. Leineweber: *Intellektuelle Arbeit und Kritische Theorie*. Verlag Neue Kritik 1977.

ske kritik af den politiske økonomi er indløst igennem historien og samtidig modsagt: produktionens emancipatoriske moment bliver udledt af det analytiske begreb om arbejdets produktivitet for kapitalen, mens den modsvarende subjektivitet i kampen mangler« (s. 16) og videre »som om kapitalens logik selv alleredeborgede for historiens fremskridt og revolutionære forløb. Materialismen i kritikken af den politiske økonomi bliver ruineret gennem den idealistiske lovmæssige og ikke den politiske forbindelse mellem kapitalens historiske produktivitet og revolutionens subjekt« (s. 17). Ifølge Leineweber (og her læner han sig op ad Horkheimer) implicerer denne kritik af marxismens »historiske objektiviseringstendens«, at denne bevæger sig bort fra at producere teori ud fra et tilregnet proletarisk klassestandpunkt (Lucas), og der fordres »fornylse i den marxistiske tænkning«, der kun »ifølge den tidlige kritiske teori kan udgå fra borgerlige intellektuelle. Thi det var nødvendigt at reflektere marxismen på basis af en selvlikvidering af den borgerlige tænkning« (s. 17).

Leinewebers afsøgning af postmarxismen ud fra dette tidligt formulerede Kritisk Teori-standpunkt, leder ham frem til en begyndende forfalds-historie i marxismen allerede med den sene Engels – idet denne erstatter, hvad Leineweber kalder en »dialektisk erkendelsesteori« med en »afspejlingsteori« (s. 48). Med dette forfald bliver materialismen i kritikken af den politiske økonomi fordrejet (verkehrt) til »historisk objektivisme« (44). Indbegrebet af en såkaldte »dialektiske erkendelsesteori« er i og med Marx' kritik af den politiske økonomi en erkendelsesteori, som vedkender sig sin adskillelse fra sit udspring andet steds end, proletariatets såkaldte »praktiske produktionsbevidsthed«, og den består i en opløsning af borgerlig ideologi. Den virkelige revolutionære proces foreskriver en vekselvirkning imellem proletariatets praktiske produktionsbevidsthed (som teorien ifølge sin natur ikke kan omfatte) og »afsløringen af ideologernes herredømmefordring, der er afledt af det virkelige herredømme hos den overvejende del af de klasser, der bedriver materiel og ikke ideel produktion« (s. 36).

Leineweber forsøger hermed ikke blot at kritisere opfattelser af proletariatets bevidsthed som et afspejlingsforhold, men også at kritisere opfattelsen af, at borgerlige tankeformer skulle være en blot og bar afspejling af det almene kapitalforhold. Indholdet i den borgerlige »ideologi« – de borgerlige tankeformer drives frem af kapitalens *herredømmekrav*, som det er proletariatets mission at frigøre sig fra. Det er ifølge Leineweber dette herredømmekrav – historiebemestringen – som giver teorien sin *borgerlige form*. Under kapitalismen er teori formsmæssigt knyttet til bemestring af praktisk historie – hvilket kommer til udtryk ved, at den konsekvent objektiviserer denne historie. Leinewebers tese er, at marxismen, når den anskues som f.eks. af den sene Engels og i det meste af

2. Internationaledebatten,¹¹ spontant overtager denne borgerlige form, når den i navn af *videnskabelig socialisme* sætter sig for at bemestre historie ud fra et tilregnet proletarisk klassestandpunkt. For Leineweber består her overfor den dialektiske erkendelsesteoris revolutionære karakter i, at den også – som kritisk teori – bryder denne teoriens borgerlige form.

Med denne kritiske sporing af en dialektisk erkendelsesteori intenderer Leineweber at rejse en klasseteoretisk refleksion over marxismens status som emancipatorisk videnskab. Teoriens avlingssted inden for det borgerlige »Beamtentum« fremkalder så at sige en »naturgroet« tilbøjelighed til en historiebemestrende udviklingsretning, i det omfang den ikke fastholder Marx' erkendelsesteori fra kritikken af den politiske økonomi.

Leineweber har først og fremmest sin styrke på det negative plan – ved at sprænge forestillingen om, at teorien uden at forfalde til affirmation – skulle bringe sig i stand til at producere historie igennem at tilskrive sig proletarietets anskuelsesmåde. Men i hans erkendelsesteoretiske tilmærkning til en kritik af begrebet om »videnskabelig socialisme« efterlades der flere problemer omkring indbegrebet af kritikken af den politiske økonomis objektivitetsbegreb – forholdet imellem den klassisk politiske økonomis tankeformer og begrebet om kapitalforholdets indre anatomi. I hvilken forstand er kritikken af den politiske økonomi ikke-positiveret sprængning af disse borgerlige tankeformer?

Leineweber går ikke langt nok ind i kritikken af den politiske økonomi til at kunne besvare disse spørgsmål, og det er således også vanskeligt direkte at formulere forskningsstrategiske implikationer af hans såkaldte erkendelsesteori.

Ikke desto mindre finder jeg hans bidrag betydningsfuldt i forhold til de tidligere rejste problemer omkring forankringen af den marxistiske forskningsstrategi i idealistisk klassetilregningsprincipper. Inspirationen, som kan hentes ud af dette bidrag, vil blive søgt anskueliggjort i næste afsnit, idet programmet for kritikken af kapitalismens politiske økonomi her vil blive anskuet som en materialistisk kritik overfor kapitalens (tingsliggjorte) udfoldelse af sit materielle herredømmekrav over historien – og ikke som en teoridannelse om denne historietotalitet selv. Udfoldelsen af kapitalens herredømmekrav har i sagens natur sine erkendelsesmæssige formidlinger i det borgerlige samfunds egne teorifrembringelser – altså i kapitalismens åndsarbejde.

Med sin ansats mener jeg således, at Leineweber nærmer sig en frugtbar ophævelse af den førortalte kløvning i de aktuelle marxismediskussioner, idet han radikalt fastholder teoriproduktionens forbindtlighed til åndsarbejdets eget samfundsmæssige konstitutions grundlag. Det er næppe tilfældigt, at han kan

11. Ifølge Leineweber med undtagelse af R. Luxembourg.

hente sin inspiration til denne erkendelsesteoretiske reformulering fra den tidlige Frankfurtertradition, der jo på mange måder historisk stod i en med den aktuelle marxisme lignende praktisk yderliggjort forhold til proletariatets organisationer. At der imidlertid også er store forskelle på de betingelser, som definerer avlingsstedet for den Kritiske Teori og de nyere marxismemiljøer, skal kort berøres i denne artikels slutafsnit.

Som afslutning på denne korte præsentation af Leineweber skal et Merleau-Ponty citat, som indleder Leinewebers undersøgelse, citeres:

»Det er sandt, når Marx siger, at historien ikke går efter hovedet (auf dem Kopf geht); men det er dog ikke mindre sandt, at den ikke tænker med fødderne.«

Forudsætningen for Leinewebers erkendelsesteoretiske åbninger er imidlertid ikke tilstrækkeligt udviklet i forhold til Marx' kritik af den politiske økonomi og en forskningsstrategisk konsekvens af hans klasseteoretiske tolkninger af marxismen må derfor fordre en undersøgelse af Marx' eget teori- og kritikbegreb i kritikken af den politiske økonomi. I næste afsnit påbegyndes en sådan.

3. Kritik af klassisk politisk økonomi og kritik af »kapitalismens moderne politiske økonomi«

Det er naturligvis for letkøbt af analogisere Marx' forskningsstrategi i kritikken af den klassisk politiske økonomi med en moderne situation, og ad denne vej argumentere for en nutidig forskningsstrategi gående på en materialistisk kritik af moderne borgerlig samfundsvidenskab. Når denne analogi er uholdbar i sin lapidariske form, skyldes det netop den af Marx påpegede forskel på klassisk politisk økonomi og vulgærøkonomi – evt. med gyldighed for det noget bredere begreb om *vulgærvidenskab*. Skiftet fra klassisk politisk økonomi til vulgærøkonomi giver Marx følgende ord med på vejen:

»Det drejede sig nu ikke længere om, hvorvidt en og anden teoretisk formulering er sand, men hvorvidt den er nyttig eller skadelig, bekvem eller ubekvem for kapitalen, hvorvidt den er forbudt af politiet eller ej. I stedet for uegennyttig forskning fik man betalt klopfægteri, i stedet for fordomsfri videnskabelig undersøgelse apologetikkens dårlige samvittighed og slette hensigt.«¹² Med denne vulgærøkonomi – som den nye politiske økonomi – har kapitalforholdet udfoldet sig til en grænse hvor refleksionen over den »indre sammenhæng i de borgerlige produktionsrelationer er fuldstændigt tabt til fordel for »tilfredsstillelse af det borgerlige husbehov«. ¹³

12. Marx: Kapitalen bd. I s. 99 (Rhodos).

13. Ibid s. 182.

At der overhovedet med udgangspunkt i kritikken af den klassiske politiske økonomi lod sig udvikle en begribelse af kapitalismens anatomi kan imidlertid ikke blot bero på dennes videnskabelige genialitet – ikke blot bero på, at den hårfint nærmede sig et begreb om den virkelige rigdoms kilde. Begrundelsen må søges i den klassisk politiske økonomis historiske karakter af at være progressivt konstituerende for den fremadskridende kapitalistklassens konsolidering overfor senfeudalismen og handelsbourgeoisiet. Det må også ses på baggrund af Marx' erkendelsesteoretiske landvindinger i *Den tyske Ideologi*, hvor ideernes ophav spores i det materielle, eller som det siges i det metodiske efterskrift til andet oplag af *Kapitalens Bind I* »Hos mig er omvendt det ideelle ikke andet end det i menneskets hjerne omsatte og oversatte materielle.«¹⁴ At Marx således tilegner sig de klassiske økonomer – ikke blot som videnskabelige tænkere i et autonomt rum, men som bærere af historiske tankeformer og klasseinteresser, begrundet vel hans evne til at bruge disse forskningsstrategisk, dvs. til en bestemmelse af de indre sammenhænge i det materielle.

Igennem den erkendelsesteoretiske bevidsthed om de politiske økonomer, som bærere af kapitalens historisk progressive karakter – dens tilbøjelighed til at rydde alle førkapitalistiske hindringer for det industrielle arbejdes fremtrængen af vejen – formåede Marx at udsondre modsigelserne imellem disse tankeformers bornerte og deres civilisatoriske elementer; løsningen, som Marx opnår, fremkommer i kraft af hans i udgangspunktet baserede opfattelse af den »kapitalistiske orden som et historisk forbigående udviklingstrin«.¹⁵

De klassiske politiske økonomer er i aller egentligste forstand udtryk for den progressive kapitalismes *praktisk* politiske økonomi: en økonomi – som samtidig er revolutionerende (bundet til historiebemestring) ved sin materialistiske insisteren på det industrielle arbejde, som kilden til nationernes og menneskehedens velstand og historisk bornert ved netop at eviggøre – og dermed glemme formspecificiteten i dette arbejdes dobbelte natur af konkret nyttigt arbejde og abstrakt samfundsmæssigt arbejde (værdiformen, hvorom teoriens affirmative eller ikke-affirmative status står og falder).

De klassiske økonomer er ikke en afspejling af kapitalismens overfladeillusioner, men de er heller ikke blot at forstå som mere videnskabeligt geniale end deres vulgær-økonomiske efterfølgere. De er det tankemæssige udtryk for kapitalismens praktisk materielle gennemsættelse, som historisk progressiv produktionsmåde. Derfor er en tilegnelse af et videnskabeligt begreb om kapitalismens anatomi også erkendelsesteoretisk bundet til at skulle gå igennem en

14. Ibid s. 105.

15. Ibid s. 98.

kritik af denne klassiske politiske økonomi, som den eneste historisk mulige adgangsbillet til de indre sammenhænge – til de konstituerende momenter i kapitalforholdet.

Hos Marx ligger denne pointe klar i og med, at hans skelnen imellem vulgærøkonomi og klassisk økonomi sættes historisk som skellet imellem en kapitalistisk fordomsfri tænkning, der er bundet til en periode, hvor »bourgeoisiet er i færd med at erobre den politiske magt« og *derfor kan* tænke »fordomsfrit« og en periode, hvor »klassekampen praktisk og teoretisk antog mere og mere udprægede systemtruende former. Det var døds klokkerne, der ringede for den borgerlige økonomi, som videnskab«. ¹⁶ For så vidt at den marxistiske forskningsproces nødvendigvis må gennemløbe en kritisk tilegnelse af kapitalismens egne tankeformer, kommer den klassiske politiske økonomis variant af sådanne til at indtage en genuin status for bestemmelsen af kapitalismens anatomi.

Med overgangen til vulgærøkonomien forsvinder enhver dybtborende refleksion over »væsenet« i det kapitalistiske samfunds totalitet – og kapitalismens »praktisk politiske økonomi« transformeres fra at være historisk progressiv til at være rent systemreproducerende praktisk tænkning, der, hvad økonomien angår, indhyldes i konkurrencens illusioner – af Marx bestemt som den samfundsmæssige tankeform, som henter sin overfladebegrundelse i den trinitariske formel. Hvad der imidlertid er væsentligt at hæfte af videre bestemmelser på denne videnskabelige vulgarisering – og som der stort set ikke findes nogle holdepunkter for hos Marx – er *indholdet i denne vulgærvidenskabs historiske udfoldelser*, ikke blot som passiv legitimering af kapitalismens overfladeillusioner – men som indbegrebet af den/de tankeformer, hvori det kapitalistiske produktionsforholds herredømmekarakter kontinuerligt reproducerer sig. Marx har i forhold til vulgærvidenskaben tilsyneladende kun øje for dens *blindhed* omkring de indre sammenhænge i kapitalismen, hvilket i mine øjne kun kan skyldes, at Marx intet sted i Kapitalen nærmer sig en bestemmelse af konstitueringen af den borgerlige stat, som det institutionelt sammenfattede udtryk for reproduktionen af kapitalforholdets herredømme.

De ovenfor citerede passager fra efterordet til andet oplag peger nærmere i retning af, at Marx gør den politiske økonomis forfald fra sin klassiske til sin vulgære form til et spørgsmål om skinbarlig legitimering. Endnu tydeligere træder denne figur frem i en passage samme sted, hvor han tilkendegiver, at den politiske økonomi »kun kan forblive videnskab så længe klassekampen ikke kommer til udbrud eller kun åbenbarer sig i isolerede begivenheder«. ¹⁷

16. Ibid s. 99.

17. Ibid s. 98.

I spørgsmålet om konstitueringen af vulgærøkonomien/-videnskaberne må det således fastholdes, at Marx har nogle helt utilstrækkelige bestemmelser i forhold til implikationerne af hans egen erkendelsesteori. At der dog også samtidig hos Marx lukkes op for en mere vidtrækkende bestemmelse af »den moderne kapitalismes politiske økonomi« skal søges anskueliggjort i det følgende-.

Årsagerne til at Marx tilsyneladende ender i disse aflukninger for en kritisk interesse for vulgærvidenskaberne mener jeg skal søges i, at Marx af metodiske årsager overtager den klassiske økonomis fundamentalt statskritiske tankeform. Schanz karakteriserer rigtigt Adam Smiths værk – »nationernes velstand« som »et optimistisk værk – det er den progressive – (i betydningen udviklingsforårsagende) kapitalistklasses grundlæggende og senere grundliggende økonomiske selvforståelse, der her forkyndes« og senere siger, at værkets ideer »og recepter blev anvendt direkte i relation til gennemførelsen af det økonomiske liberalistiske reformprogram: frikonkurrence, frihandel, dæmpning af statens økonomiske aktivitet til et minimum, fastlæggelse af en til liberaløkonomien svarende fiscalpolitik osv.«¹⁸

Det er formodentlig med velbegrundet hu, at Marx overtager dette statskritiske udgangspunkt. For de klassiske økonomer drejer det sig om at producere historie (historiebemestring), men i negativ forstand dvs. i en aktion overfor alle former for restriktioner/friktioner i det glade kapitalistiske vanvids udfoldelse. Marx specificerer denne anskuelse i særlig tydelig form, når han omkring forudsætningerne om »arbejdsevns variabilitet« taler igennem »kapitalens almene tendens«, som den er udtrykt i den klassiske økonomi:

»Jo mere udviklet den kapitalistiske produktion er i et land, jo større er fordringen om arbejdsevns variabilitet, desto ligegyldigere er arbejderen overfor sit arbejdes særegne indhold, og desto mere flydende er kapitalens bevægelse ud af en produktionssfære og ind i en anden. Den klassiske økonomi forudsætter arbejdsevns variabilitet og kapitalens evne til at flyde som aksiomer, og *for så vidt med rette*, – da dette er den kapitalistiske produktionsmådes tendens, som på trods af hindringer – *som den for størstepartens vedkommende selv skaber* – sætter sig igennem uden at tage hensyn. For at fremstille den politiske økonomis love rent abstraheres fra friktionerne, ligesom der i den rene mekanik abstraheres fra de særegne friktioner, som i ethvert anvendelsestilfælde skal overvindes.«¹⁹

Den klassiske økonomis tankeform gør Marx her så at sige kritisk til sin egen, hvilket implicerer, at han netop ikke agter teoretisk og kritisk at hæfte sig ved »friktionerne« – omend Marx i modsætning til de klassiske økonomer fremhæver, at de for størstepartens vedkommende er »*skabt af kapitalens egen*

18. Schanz: Forord til A. Smith: Nationernes Velstand s. 38-39 Rhodos -78.

19. Marx: Resultater af den umiddelbare produktionsproces. Modtryk, 1974.

fremadskridende tendens«. For Marx drejer det sig her endnu primært om en kritisk fremstilling af kapitalbegrebet i dets umiddelbare immanente tendens til negativt at rydde restriktionerne af vejen – og det er vitterligt også kapitalismens historisk progressive konstitution der, som jeg tidligere har omtalt, må danne adgangsbilletten til »anatomien«. Den klassiske økonomis tankeform bliver her båret frem i form af dens historiske egenart af praktisk borgerlig revolutionerende politisk økonomi, for hvem historisk aktion – det historiskskabende – består i at rydde hindringerne for »kapitalens iboende tendens« af vejen.

Nærmere til en positiv bestemmelse af staten som *udfoldet* praktisk politisk økonomi kommer Marx i T.ü.d. M.: »Den politiske økonomi i dens klassiske periode optog, i lighed med bourgeoisiet selv i dets opkomst, en *kritisk* holdning til statsmaskineriet osv. På et senere stadium erkendte det – bl.a. vist i praksis, belært af erfaring, at der ud af dets egen organisation voksede et behov for en uundværlig social kombination af alle klasser, og som var helt uproduktiv«. ²⁰

Videre rejser Marx samme sted, teorihistorisk set, en begrundelse for vulgariseringen af teorierne om afgrænsningen af det produktive arbejde, til at være alle slags arbejde, ud fra at de uproduktive er tvunget til at gøre sig selv nødvendige og er »*nødvendige*« »på grund af konflikten imellem private og nationale interesser (såsom statsadministratorer, alle jurister, politi og soldater) – de bliver af Adam Smith og af de industrielle kapitalister selv, og af arbejderklassen, betragtet som ekstraordinære udgifter ved produktionen, som derfor må skæres ned til det mest indispensable minimum og drives så billigt som muligt. Det borgerlige samfund reproducerer i sit eget skød, alt det som det har *kæmpet imod i feudale og absolutistiske former*.²¹ (mine udhævn. KAN).

I vulgærøkonomien bliver de forskellige former for revenuedannelser under kapitalismen underordnet den trinitariske formels økonomiske selvforståelse, hvilket for teorien om produktivt og uproduktivt arbejde indebærer en principiel positivering af de statsbærende arbejdsfunktioner. Implikationen i denne økonomiske positivering kommer Marx selv kun til kanten af med de ovenfor refererede tilkendegivelser over det borgerlige samfunds kontinuerlige reproduktion af alt det, som den i den klassiske *praktiske* politiske økonomi var fundamentalt kritisk overfor. Hvad Marx i sin karakteristik af vulgærøkonomien ikke har øje for, er dens positive udfoldelse af de »absolutistiske« elementer i kapitalismens skød – *den moderne kapitalismes praktiske politiske økonomi*. Marx bliver stående ved den økonomiske formbestemmelse af

20. Marx: Theories of Surplusvalue. I s. 175. Moskva, 1968.

21. Ibid. s. 175.

disse uproduktive gestalter og fastholder dermed vigtigt nok realiseringen af det kritiske program i tilegnelsen af den klassiske økonomis fokusering på de konstitutive elementer i den kapitalistiske rigdomsproduktion. Det skal ikke glemmes, at Marx' ærinde med kapitalen og i det hele taget med kritikken af den politiske økonomi er en logisk dechifrering af anatomien i kapitalforholdet. Med bestemmelsen af denne anatomi – igennem den kritiske komplettering af Smith og Ricardo – som formbestemmelsen af det samfundsmæssige arbejde og værdiproduktionen (værdiformen) – har Marx imidlertid lagt kimen til en adækvat forskningsstrategi overfor dette kapitalforholds *udfoldelsesformer*. Disse udtrykkes netop i de tankeformer, hvorigennem kapitalismen immanent praktisk reproducerer sig som historieformerende. Marx har dermed også lagt kimen til overskridelse af hans egen udradering af vulgærvidenskaben som »videnskabeligt« interessant – idet blotlæggelsen af den indre anatomi muliggør en *kritisk metode til begribelsen af det borgerlige samfunds egne statspositioneringer*. På samme måde som den klassiske politiske økonomis egenart bestod i dens *negative* historieformerende tankeform – og dermed gav adgangsbillet til en konstitutionsanalyse af kapitalforholdet – så må det fastholdes, at kritikken af vulgærvidenskaberne udgør adgangsbilletten til tilegnelsen af de udfoldelser af kapitalforholdet, som kendetegner dets »absolutistiske« momenter – kort og godt statsanalysen/statskritikken.

Statens egenart – for så vidt det overhovedet er tilladeligt på nuværende tidspunkt at bruge en sådan betegnelse – består netop i modsætning til de private producenters egenart – i at være en absolutistisk herredømmeinstans. Det er således min tese, at vulgærvidenskaberne er de praktiske tankeformer for dette herredømmes udfoldelse som *positivt* herredømme.

Er denne tese rigtig, indebærer det *den* interessante konklusion, at en forskningsmæssig undersøgelse/rekonstruktion af overgangen mellem klassisk politisk økonomi og vulgærvidenskaberne og i videre forstand en produktion af kritik af vulgærvidenskaberne, bliver indfaldsvinklen til en statskritik og staskonstitutionsbestemmelse.

Tesen understøttes af, at det karakteristiske for netop vulgærvidenskabernes (positivistiske) tankeformer (og det omfang de er plagieringer af naturvidenskabens empirisme) er deres herredømmeforhold til deres objekter. Dette vil blive uddybet nedenfor i en exkurs over Sohn-Rethels erkendelsesteorikritiske refleksioner over denne naturvidenskabelige empirisme. For Marx i T.ü.d. M. drejede bestemmelsen af vulgærøkonomien sig alene om dens positiverede begreb om *statsagenternes* »produktive« betydning – som Marx kritiserer for at være rent overfladeskin. Marx' kritiske bestemmelse af statsagenterne som »uproduktive absolutismeagenturer« udgør ikke desto mindre en basis for kritikken af de praktiske udfoldelser af kapitalismens politiske økonomi, som

kendetegnes ved enkeltdisciplinære tankeformer og historierefleksioner over samfundet.

Hermed har jeg således nærmet mig det spørgsmål, som bl.a. blev formuleret i kritikken af mit NF-16-bidrag²² – nemlig efterlysningen af et formidlingsforhold imellem vulgærvidenskabernes erkendelser og statsinterventionismen. Selv om dette spørgsmål i forhold til mine tidligere ansatser er rigtigt stillet – så mener jeg her at have vist, at det ikke lader sig besvare i denne form, fordi forskningsstrategien umuligt kan operere med et yderligt forhold imellem disse vulgærvidenskabelige tankeformer/-erkendelser og statsinterventionismen, idet sidstnævnte kun lader sig indfange/kritisere/bestemme, som udfoldede udtryk for kapitalismens politiske økonomi, repræsenteret ved disse vulgærvidenskabelige tankeformer. Naturligvis efterlades der stadig et problem om, hvilke dele af vulgærvidenskaberne, der således bliver forskningsstrategisk interessante/frugtbare, men dette spørgsmål lader sig ikke besvare apriori. Det må løses igennem en specifik kritik af det vulgærvidenskabelige (statslige) åndsarbejdes eget formidlingshierarki.

De to andre vigtige spørgsmål, som er blevet formuleret overfor min tidligere videnskabskritikansats – nemlig spørgsmålet om præciseringen af tankeformbegrebet og spørgsmålet om fastlæggelsen af vulgærvidenskabernes objekters differentia specifica skal nu kort debatteres. Det første spørgsmål vil jeg tilnærme mig i en exkurs over Sohn-Rethel, og det andet spørgsmål vil jeg tilnærme mig i næste afsnit igennem refleksioner over sociologiens genstands differentia specifica. Selv om disse følgende åbninger ikke giver endelige svar på spørgsmålene, så må det fastslås, at deres besvarelse må kunne udarbejdes snævert i forhold til den almene krit. pol.øk.'s bestemmelser (anatomien i kapitalforholdet) – i modsat fald reduceres kritikken af vulgærvidenskaberne til ideologikritik (i den Habermasianske forstand) – der netop løsgør sig fra bestemmelserne af kapitalforholdets konstitutive basis: værdilogikken og dens udfoldelse.

Exkurs: Sohn-Rethel om åndsarbejdets tankeform

Det kan måske synes at være en tilsnigelse at trække Sohn-Rethel ind i en diskussion om vulgærvidenskaberne inden for smfundsvidenskaberne, eftersom S.R.'s eksplicitte ærinde er en erkendelsesteoretisk kritik af naturvidenskabens tankeformer som specifikt formede af og i de af bytteabstraktionen domine-

22. Der tænkes her på de førømtalte bidrag fra Inge Marie Bryderup, Helle S. Hansen og på Finn Dam Rasmussens bidrag i dette no. op.cit.

rede samfundsforhold. Men når det alligevel skal forsøges, hænger det dels sammen med, at Sohn-Rethel selv uden at strække sin egen analyse så langt, faktisk lade den få konsekvenser for en samfundsmæssig tænkning, dels at de såkaldte vulgærvidenskaber selverklæret roser sig af at hente sine tankeformer i naturvidenskaben. Til dette sidste punkt kan i hvert fald anføres det vigtige søgespørgsmål der hedder: hvorfor karakteriseres vulgærvidenskaberne inden for samfundsvidenskaberne af netop en fra naturvidenskaben overtaget metode. Dette forhold kunne i hvert fald erkendelsesteoretisk synes at signalere, at analoge konstitutionsgrunde kan gøre sig gældende på et meget alment niveau. I nærværende sammenhæng skal diskussionen af Sohn-Rethels begreb om åndsarbejdets tankeform først og fremmest tjene som en meget overordnet tilnærming til besvarelse af mit tidligere stillede spørgsmål, nemlig spørgsmålet om indholdet i »tankeformsbegrebet«.

S.R.'s analyse og kritik af borgerlig og marxistisk erkendelsesteori er fremkommet som et frigørelsesforsøg fra en traditionel borgerlig (og af mange marxismevarianter overtaget) forståelse af videnskabelighed. Sohn-Rethel viser, at selve adskillelsen imellem hånds- og åndsarbejde imprægnerer tænkningen – giver denne en særlig form eller metode. En kritik af (den videnskabelige) tænkning, som ikke reflekterer denne af hånds-åndsarbejderadskillelsen skabte form eller metode bliver ifølge S.R. aldrig radikal nok. Men der er, som jeg vil tage op sidst i ekskursen, et stykke vej endnu fra den bestemmelse af det tankeformsbegreb, som er sagsbundet i enkeltvidenskabernes forskellige analysegenstande. Sohn-Rethel bruger således her begrebet tankeform anderledes end det Marx-udviklede tankeformsbegreb, som jeg tidligere har refereret til. Hos Sohn-Rethel dækker det mere metode eller videnskabsteori, hvilket dog ikke gør det mindre interessant. I sin bog »Håndens og åndens arbejde«²³ udleder S.R. den *naturvidenskabelige* tankeform af bytteabstraktionen. Dette betyder, at tankeformen ikke længere er blot objektspecifik – som i tilfældet med enhed mellem håndens og åndens arbejde. »Ud af bytteabstraktionens begrebsafspejling vokser der således en mulighed for en *teoretisk* naturerkendelse. Det er en erkendelse på basis af åndeligt arbejde, uafhængigt af og adskilt fra det legemlige arbejde og den direkte *produktionserfaring*« (s. 91) (mine understreget. KAN). S.R. søger genesen for åndsarbejdets tankeform i denne bytteabstraktion. »Dermed være naturligvis ikke sagt, at videnskabens udvikling foregår uafhængigt af *produktionshistorien*, tværtimod« ..., men de industrielle behov (giver) i sig selv ikke samtidig de begrebslige erkendelsesmidler og metoder, som er nødvendige for at opfylde behovene« (s. 91-92). Bytteabstraktionen som formgivende på åndsarbejdet skal således forstås som alt andet end at gøre vare-

23. A. Sohn-Rethel: *Håndens og Åndens arbejde*. Rhodos, 1975.

byttet alment konstitutivt for bevidsthed.²⁴ Det skal forstås som en specifik bestemmelse af åndsarbejdets (tilsyneladende autonome) erkendelsesform – som en genetisk udledning af denne erkendelsesforms ikke selverkendte ophav i, at naturen/objektsverdenen anskues fra et abstrakt tilegnelsesstandpunkt (bytteaktens standpunkt).

I det borgerlige samfund bliver åndsarbejdet båret af den selvstændiggjorte bytteværdi (pengenes) tankepotenser: »Penge og kapital er i sig selv allerede samfundsmæssig potenser – i form af en umiddelbar modsætning til den isolerede enkeltes arbejde – men de er potenser, der virker funktionelt bag om ryggen på de deltagende. Først i det øjeblik den rene forstandsvirksomhed udskilles fra pengene og kapitalen – nemlig igennem den påviste refleksion af den i pengene krystaliserede abstraktion – kan den udvikles i fuldkommen blindhed i forhold til sin genesis. Og det er kun i kraft af denne blindhed, at dens logiske autonomi og ophøjede uvidenhed om sig selv bliver mulig« (s. 94). Åndsarbejdet bliver dermed i kraft af sin genese et præformet – eller med S.R.'s ord »socialiseret« herredømmestandpunkt. »Det abstrakte intellekts virksomhed er emanciperet fra sin afhængighed af håndens arbejde, og som sådan er det på alle trin i vareproduktionen et uundværligt hjælpemiddel for de penge og kapitalbesiddende klassers herredømme, såvel i forhold til de jordbesiddende magter, som over de arbejdende og producerende, frie eller ufrie klasser«(95).

Det radikale i S.R.'s ansats ligger i forholdet til den her i artiklen rejste problemstilling om vulgærvidenskaberne – entydigt i hans forsøg på at udlede et begreb om åndsarbejdet, som aktivitet, der efter sin kapitalistiske bestemmelse er underlagt bytterelationens form for fetisering eller abstratificering af sit objekt, hvis egne kvaliteter – alt efter om det er natur eller »menneskeskabt natur« – dermed bliver anskuet ud fra dette bytteværdiformede tilegnelsesstandpunkt. I naturvidenskaberne og deres vulgærvidenskabelige plagiatorer i samfundsvidenskaberne ytrer det sig i deres abstrakte sæt af regler for objektivitet, gyldighed osv. På denne vis kommer der paradoksalt nok i de ellers besværgende erfaringsvidenskaber et dybt uforsonligt skel imellem

24. I en lang række kritikindlæg imod S-R. (samlet udgivet i »Erkendelseskritik og klassekamp«, Rhodos, 1976) beskyldes han i kor for at begå den fejl at ville forankre erkendelsen/bevidsthedsdannelsen i bytteforholdet og ikke i produktionsprocessen. Det er rigtigt at Sohn-Rethel trækker de erkendelsesteoretiske betragtninger i retning af *almene* bevidsthedsdannelse i samfundet og at der således sker en udradering af hvad jeg i denne artikel har omtalt som »praktisk produktionsbevidsthed« (Leineweber). Men kritikerne skyder i mine øjne ved siden af S.R.'s centrale pointe omkring åndsarbejdets erkendelsesform, som netop er bytteværdiens/bytteforholdets standpunkt overfor naturen. Det er således S.R.'s forankring af en videnskabskritik/åndsarbejderkritik, der i denne sammenhæng gør ham interessant – mere end det er hans bidrag til en klassebevidsthedsteori.

videnskab og erfaring – for så vidt erfaring i den konkrete betydning i sig netop rummer elementer af fantasi, spontanitet, sanselighed og praktisk handling.²⁵

Alle disse momenter af egentlig subjektivitet er tvangsmæssigt fjernet fra åndsarbejdets erkendelsesmåde- ja de er kriminaliserede. Som åndsarbejde er tænkningen disciplineret alene af bytteværdiens fetischerede form for subjektivitet – vi kunne føje til: i en art karaktermaske for kapitalen, som det historisk systematiske virkelighedstilegnende subjekt – der netop ikke tilegner sig historien som konkret erfarende subjekt, men som *abstrakt* (bytteformet) herredømmeinstans overfor historien.

Den her ud fra S.R. foretagne indkredsning af begrebet tankeform ligger på et meget alment erkendelsesteoretisk plan og udtrykker for så vidt noget andet end det tidligere efterlyste begreb om vulgærvidenskabernes tankeform, idet der i denne efterlysning henvistes til, hvordan *objekterne* blev tænkt praktisk politisk økonomisk. S.R.'s tilgang udgør således kun den ene halvdel af en åbning for tankeformskritik – men hans åbning er af fundamental betydning for at indløse kritikken af vulgærvidenskaberne for så vidt denne kritik ikke blot skal blive en kritik af falsk tænkning (ideologikritik) over centrale tematikker, men skal fastholdes som kritik af kapitalismens politiske økonomi – anskuet som kapitalforholdets udfoldelse af herredømme.²⁶

Følger vi S.R. bliver åndsarbejdet som sådan – som socialiseret tænkning – i sin naturvidenskabelige abstraktificerende udgave uanset dets egen vilje (som videnskabsteorien netop udraderer) definatorisk bytteværdistandpunktets eller kapitalstandpunktets tankeform overfor naturen og historien.

S.R. tillader sig selv at analogisere til sociologien, når han siger: »Fra den individuelle ånds tankestandpunkt har *samfundet* herefter forvandlet sig til et agglomerat af enkeltindivider der ikke huser nogen nødvendighed for hinanden. Dette syn på samfundet deler den empiriske sociologi med overbevisning. I stedet for at betragte samfundet som et nødvendigt præimplimat for ego sum, forefinder »personligheden« sig selv, født i en sfinx-agtig gestalt, hvis uforene-

25. Sohn-Rethel op.cit. s. 130: »Produktionsydelsen består altså af håndsarbejde (der hvor adskillelsen fra åndsarbejdet endnu ikke er sat, kan) efter øjemål og overhovedet *sanssmål*, der gennem øvelse og stadige gentagelser, støttet på traditionelle, mundtligt overleverede – d.v.s. gennem demonstration formidlede – praktikker og erfaringskendsgerninger, som ganske vist kan blive uhyre forfinede og skærpede, men som i deres væsen forbliver sanssmål.«

26. Implikationen af S.R.'s erkendelseskritik i f.h.t. Marx bestemmelse af vulgærøkonomien er således at Marx ikke er færdig med denne bestemmelse. I forhold til Marx' bestemmelse må vi rejse spørgsmålet: Hvad søger den og hvad er den tendentielt i stand til at »beherske«? Svaret skal ikke gives her, men må ligge inden for et program vedr. kritik af vulgærøkonomiens historie.

lige dele strides teoretisk og moralsk i dets bryst. Her findes ingen forsoning« (s. 100). – En anskueliggørelse af denne alment opfangede sociologiske tankeform – som metode – finder vi f.eks. hos Durkheim, når han definerer måden, hvorpå sociologen kan studere et socialt faktum: »Et socialt faktum er hvert handlingssæt, konsolideret eller ej, som kan udøve tvang på individerne, eller også som er alment overalt i et givet samfund, og samtidig har egen eksistens, som er uafhængig af dette faktums individuelle ytringer.«

Der er disse »sociale fakta« der bliver sociologiens tankeabstraktioner. Enhver isolerbar adfærdsytring fra individet relativiseres i sociologien til et ude fra formuleret faktum. Individet som konkret sanseligt subjekt – personligheden – opløses af denne herredømmetænkning. Det sker fordi bytteværdiens subjekt eller kapitalens tænkende og tilegnende karaktermaske ikke kender det konkrete sanselige subjekt. Denne karaktermaske kender kun specifikke adfærdsytringer, som den er interesseret i at vinde herredømme over. Derfor produceres der tankeabstraktioner, som kan udskille de »sociale fakta« som virker ind på adfærdsytringen. Når individer eller grupper i kapitalismen selv forsøger at »ytre« interesser (interesseartikulation som det hedder på kapitallogisk) så bliver disse af sociologien analyseret efter skemaet: hvilke sociale fakta virker ind på en sådan adfærdsytring. Når sådanne »sociale fakta« så er opfundet har herredømmevidenskaben opfyldt sin rolle og kapitalens agenturer/staten har på slig vis forholdt sig til interesseartikulationen ved tankeformen: hvordan indvindes kontrol med denne ytring.²⁷

Sociologiens metodekrav om upartiskhed og neutralitet og objektivitet skal jo netop borge for at interesseytringer ikke bliver gjort til genstand for værdidomme. Sådanne kunne jo føre til et brud med den *abstrakte* fornuft, som kendetegner både det statslige og kapitalens herredømmekrav.

Hvad er således den sociologiske metode (som meget almen tankeform) andet end denne abstraktificerende tænkning over menneskelig adfærd, som kun søges erkendt ud fra et tilegnelsesstandpunkt – den abstrakte herredømmeinteresses standpunkt. Dette siger ganske vist ikke meget om det »sociologiske åndsarbejdes« konstituering inden for kapitalforholdet – men det siger dog så meget, at der til dette sociologiske åndsarbejde knytter sig en abstraktificeret tilegnelsesinteresse overfor den individuelle adfærd. I næste afsnit vil jeg forsøge at bestemme dette nærmere som tankeform for »socialisationspolitik«.

27. I et bidrag i Sociologi, 1980, (op.cit.) stiller Mogens Holm problemet om hvilken status interesseartikulationen har overfor den borgerlige samfundsvidenskab når statsinterventionismen skal analyseres. Den her antydede bestemmelse af sociologien muliggør at jeg kan omformulere dette spørgsmål til: Hvordan optager den borgerlige samfundsvidenskab interesseartikulationen som faktum i dens formidlende udøvelse af kapitalismens politiske økonomi?

Opsummerende kan vi således lære af S.R. at det vulgærvidenskabelige åndsarbejde, der, som jeg tidligere har hævdet, *er* bl.a. den borgerlige stats formidlende tankeformer, står i et afledt forhold til den selvstændiggjorte bytteværdis (kapitalens) tilegnelsesstandpunkt. Men fordi dette åndsarbejde i sin egen indbildning nødvendigvis må være autonomt i sin fabriktion af *tankeabstraktioner* – så kan den som historisk tænkning også være ren privat sofisme – der aldrig opnår at blive til kapitalismens praktiske politiske økonomi. Om vulgærvidenskabernes tankeabstraktioner er det ene eller det andet mener jeg som tidligere anført kun lader sig afgøre ved at anskue dem som element i det kapitalistiske kvalifikationshierarki.²⁸ Denne undersøgelse kan kun foretages i.f.h.t. de specifikke vulgærteoriens historie.

Exkurs slut

Opsummering:

En kritik af vulgærvidenskaberne kan altså foreløbig konstateres at skulle forankres i kritikken af den politiske økonomi på to forskellige niveauer: dels som en historisk praktisk udfoldelse af kapitalens herredømmekrav d.v.s. som det åndelige talerør for kapitalen som overgribende historisk subjekt: dels som videnskabsteoretisk socialiseret tænkning (åndsarbejde), der i sin *erkendelsesform* reflekterer det abstrakte bytteværdistandpunkt/kapitalstandpunkt – historiens tingsliggjorte fornuft – som *metode*.

På disse to sammenhængende planer adskiller vulgærvidenskabernes tankeformer sig fra den almindelige bevidsthed, som de umiddelbare producenter begriber historien igennem. Det er i kraft af disse materielle formninger af den vulgærvidenskabelige tænkning, at den på forhånd bliver klassevidenskab – kapitalens videnskab: og som sådan udfolder sig overfor de umiddelbare producenters interesse og bevidsthed som repressiv herredømmefordring.

I det næste afsnit vil jeg forsøge at anskueliggøre disse overordnede forståelser af vulgærvidenskaberne (og af kritikperspektivet overfor dem) igennem en begyndende bestemmelse af sociologien, som kapitalistisk åndsarbejde. Igennem denne enkeltvidenskabelige åbning af kritikken af vulgærvidenskaberne vil det således også blive antydnet hvilken form for kapitalismekritik et sådant program bliver leverandør af.

28. Bestemmelsen af videnskabernes samfundsmæssige formidlingshierarki har jeg foretaget alment i »Kvalifikationsstruktur og klassestruktur« kap. 3. Kurasje, 1976.

4. Tilnærmning til en kritik af sociologien

Skal socialvidenskaben/sociologien fastholdes i en betragtning, som udfoldet praktisk politisk økonomi, så kan dens genstand som enkeltvidenskab næppe fastlægges ud fra en blot og bar almen identifikation af et strukturelt defineret område eller en sfære inden for kapitalforholdets reproduktion. Som praktisk politisk økonomi må socialvidenskabens differentia specificke derimod angribes ud fra spørgsmålet: hvilke forhold i kapitalismens historiske reproduktion søges gjort til genstand for bemægtigelse/tilegnelse i og med socialvidenskabens fremkomst som en blandt andre vulgærvidenskabelige afløsere af den klassisk politiske økonomi?

Anskuets ud fra kritikken af den politiske økonomis standpunkt så drejer det sig med andre ord *ikke* om at supplere denne økonomikritik med analyser og teorier om det »ikke-økonomiske« (positivt: det sociale) i den kapitalistiske samfundstotalitet – sådan som et dobbeltlogikudgangspunkt synes at konstruere sit forskningsprogram. Det drejer sig derimod om at udstrække kritikken af den politiske økonomi til at omfatte de forhold i den samfundsmæssige totalitet, som kapitalens i egentligste forstand indre økonomiske væsen udfolder sig over i beherskende/tilegnende interesse. En marxistisk kritik af socialvidenskaben starter således med en indkredsning af denne som borgerligt åndsarbejde og ikke med en almen genstandsbestemmelse.²⁹

Årsagen til at vi ikke hos Marx finder eksplicite kritikhenvisninger til f.eks. de tidlige sociologer, som jo opererede intellektuelt på den ældre Marx' samtid, skal søges i det ovenanførte forhold, at Marx' kritikgenstand – den klassiske politiske økonomi – ikke rummede historiebestemte reflektioner over kapitalismens positivt sociale værensformer, og fordi disse reflektioner ikke med nødvendighed måtte være med i et program for udvikling af bestemmelser om kapitalforholdets indre anatomi.

Hos Marx findes omtale af de sociale værensformer enten som kvalitativt utopiske forudsigelser af et stadigt mere klassekampsfyldt historisk univers, der af Marx bliver fremstillet som *logisk historisk konsekvens* af kapitalforholdets indre anatomi – eller også findes sådanne som næsten parentetiske bemærkninger om de sociale værensformer, som helt og holdent uproblematisk i kapitalforholdets reproduktion; det er i den sidstnævnte form Marx overtager de klassiske politiske økonomers ikke-positiverende og helt uproblematiserede refleksionsforhold til den sociale væren.³⁰

29. Heri består den væsentligste fejlsproing af mit første bidrag til kritik af samfundsvidenskaben: Nordisk Forum no. 5: Samfundsvidenskabens samfundsmæssige funktion og fagkritikken 1975.

30. Jfr. Schanz' indledning til Adam Smith op.cit. s. 40.

Således anfører Marx f.eks. i *Kapitalen*: I den kapitalistiske produktions fremadskridende udvikling, opstår en *arbejderklasse, der ud af opdragelse, tradition, vane, anerkender* hver produktionsmåde som selvstændig naturlov«. ³¹ (mine understregninger, KAN). Og i »Resultater af den umiddelbare produktionsproces« bestemmer Marx den frie lønarbejders »tilpassede« frihed – hans sociale væren: »han (den frie lønarbejder, KAN) er selv ansvarlig for den måde, hvorpå han bruger sin løn. *Han lærer at beherske sig, i modsætning til slaven, der har behov for en mester.*« ³² (Marx' fremhævnings). For Marx er denne tilpasning af lønarbejdets sociale værensformer således utematiseret – omend de er anført som eksistente forudsætninger for kapitalforholdets udfoldelse.

Med den kritikgenstand, som afgrænser Marx' kritik af kapitalismens politiske økonomi lader disse sociale værensformer sig heller ikke nøjere tematisere, hvilket som sagt beror på, at der inden for den klassisk praktiske politiske økonomi ikke blev udfoldet en historisk samfundsmæssig aktion overfor disse værensformer.

Den gennemgående betragtning på de sociale værensformer, som vi finder dem hos Marx er således på den ene side anført med en almen konstatering af, at de historisk affirmeres, dvs. at de går op i cirkulationens tingsliggørelse af de sociale relationer (fetiseringen) og på den anden side med at kapitalforholdet udvikler sig i en antagonistisk retning som »kapitalens herredømme over arbejderen ... som tingenes herredømme over mennesket, det døde arbejdes herredømme over det levende« og arbejderen er dermed denne produktionsmådes »offer« lige fra første færd (og han står) i et rebelsk forhold til den og føler den som en knægtelsesproces.« ³³

Denne modsigelse mellem affirmation og ikke-affirmation i lønarbejderens sociale væren er nok alment udpeget af Marx, men hvad der bliver det borgerlige samfunds egen politiske aktion – socialisationspolitik – i relation til en bemystring af denne modsigelse – det siger Marx intet om.

Anskuer vi nu sociologien som udfoldet kapitalistisk politisk økonomi, kan den forsøgsvis bestemmes som det åndsarbejde (med dets præsociaiserede naturvidenskabelige tankeformer jfr. ekskursen), der udvikler *tankeabstraktioner* over den menneskelige sociale værens empiriske lovbundethed. For Marx findes der ikke en sådan lovbundethed for den sociale væren, idet den altid må være krystallisation af det affirmative og ikke-affirmative. Marx' potentielle tænkning over denne sociale væren er derfor i bund og grund *kritisk* – den må bestå i et

31. Marx: MEW 23 s. 765.

32. Marx: Resultater af den umiddelbare produktionsproces op.cit. s. 106.

33. Ibid s. 63.

teoretisk og praktisk opgør med det affirmative i denne sociale væren (klassekampen). For sociologien, der i en vis forstand repræsenterer kapitalens standpunkt overfor den sociale væren, skal denne beherskes dvs. sociologien er det affirmatives standpunkt for hvem det ikke-affirmative må historisk objektiveres – empirisk kausalforklares.

Dette kommer tydeligt til udtryk i den klassiske sociologis konstruktioner over dualiteten menneske-samfund: den individuelle adfærd (dens sociale væren) fremstilles, som en opløsning af subjektiviteten i faktorielle ydre påtrykninger. Produktion af abstraktioner bliver for dette sociologiske åndsarbejde til en produktion af historisk kulturelle systemdifferentieringer, der på et rent empirisk grundlag kan årsagsforklare den individuelle adfærd som socialt bestemt.

I denne sammenhæng er det vigtigt at huske, at sociologien netop fremkommer som en kritik af vulgærøkonomien, som ifølge de klassiske sociologer ikke formåede at opfange den empiriske faktiske sociale adfærd som andet end ren økonomisk affirmativitet (homo oeconomicus). Sociologernes »nye opdagelse« er adfærdens moralske eller socialt kulturelle »ikke i sig selv affirmative« dimensioner. I den sociale væren udkrystalliseres modsætningen imellem det affirmative og det ikke-affirmative som *kultur*, der i sig også rummer elementer af explicit modkultur.

I sociologien bliver denne sociale væren et *tillæg* til vulgærøkonomien, hvilket skyldes at den aldrig foretager en væsenskritik af denne – men implicit henter dennes overfladeforståelse af »økonomiske relationer« med ind i sin samfundskonception. Marx' væsenslogiske kritik af vulgærøkonomiens yderliggjorte overfladetænkning er også en kritik som tilkendegiver, at de økonomiske relationer *er* relationer for den sociale væren og som ovenfor nævnt netop i denne sociale væren installerer en dobbelthed af en rent tingslig bytterelation og social herredømmerelation. Men fordi sociologien aldrig overskrider vulgærøkonomernes overfladeopfattelse af økonomi – det er derfor de med rette kan karakteriseres som vulgære – må deres begreb om den sociale væren formuleres som et i forhold til de økonomiske relationer yderligt anliggende – den *sociale værens* anliggende. I denne forstand – og kun i denne – er det rimeligt at karakterisere sociologien som overfladevidenskab. Det henfører ikke til et postulat om, at den sociale væren i sig selv har et »dyb« og en »overflade«, men til at en erkendelse af denne sociale væren reproducerer vulgærøkonomiens overfladebaserede reduktion af økonomiske relationer. Derfor er en kritik af sociologien også kun mulig *igennem* en kritik af vulgærøkonomiens begreb om økonomiske relationer.³⁴

34. Heri ligger der også en ansats til svar på Finn Dam Rasmussens problematisering (her i no. s. 129 ff.) af de jungleringer med »overfladebestemmelsen«, som jeg fremfører i Nordisk Forum no. 16. Det overfladiske »i sociologiens tænkning består i hvad teoretikeren erkender hhv. ikke erkender.

For at kunne beherske den sociale værens ikke-affirmative elementer (disintegration, socialisationssvigt) må de sociologiske åndspaver således udvikle tankeabstraktioner, der søger at fastlægge empiriske kausalrelationer (samvarianser er et bedre begreb, eftersom den selv samme sociologi jo aldrig når ud over den konstruerede dualitet imellem individuel adfærd og samfund) imellem den individuelle adfærd og *manipulerbare* rammefaktorer (religion, statuslag, familietype osv.).

Ved at gå ind i en kategoriel kritik af denne sociologi – dvs. en tilnærming til en bestemmelse af dens tankeabstraktioner, som blot tilsyneladende er autonomt opfundet af genierne, mens de i virkeligheden afspejler en praktisk beherskelsesinteresse overfor den sociale væren – bliver der lukket op for en kritik af det borgerlige samfunds *socialisationspolitik*. Lad mig anskueliggøre dette lidt nærmere:

Da det ikke er muligt i nærværende sammenhæng at tage hul på en egentlig teorihistorisk kategoriel kritik af sociologien skal jeg referere til et betydningsfuldt arbejde af Arto Noro, hvori han har forsøgt en sådan begyndende indkredsning af sociologien. I et kort syntetiserende oplæg har han præsenteret nogle resultater af sine teorihistoriske analyser.³⁵

Arto Noros intention med en kritisk analyse af sociologiens historie er en anden end den jeg i nærværende oplæg har efterlyst. For AN drejer det sig ikke så meget om en kritik af sociologien, som kapitalistisk åndsarbejde, men mere om at bruge sociologien som adgangsbillet til en marxistisk analyse af nogle af »de ikke til økonomikritik reducerbare« forhold i den kapitalistiske samfundstotalitet. Jeg vil senere forholde mig til denne analyseintention og endvidere vise at den i mine øjne falder i den samme umulige situation som dobbeltlogikken jfr. min tidligere kritik af denne.

Ud fra en undersøgelse af bl.a. G. Simmel og Max Weber og med referencer til Durkheim finder A. Noro, at disse »ursociologer« opfatter »det sociale som interaktionsadfærd (vekselvirkning hos Simmel, og *Soziales Handeln*« hos Weber), og endog på den måde, at det sociale konstitueres ud fra menneskenes umiddelbare interaktion. Interaktionen er altså nøglen til sociologien«. (s. 3). Men denne kategorielle kerne i interaktionsforholdene er netop ikke hos sociologerne reducerbar til det blotte »viljesforhold imellem byttepartnere« (s. 4) – men udtrykker netop en abstraktion fra byttet – altså det ikke-umiddelbart økonomisk affirmative i den sociale væren. Arto Noro udråber således sociologien som nøglen til »interaktionen«.

35. Arto Noro: Syntetiske betragtninger på økonomikritik og sociologikritik. Helsingfors, 1979. Upubliceret papir.

Han bestemmer »ursociologerne« som »de første til at tematisere interaktionsadfærden (normstyret) til et objekt for en særlig videnskab, og at de har stræbt efter at udvikle teoretiske begreber for dette objekt. Men trods at dette er løsgjort fra kapitalismens økonomiske (kapitalens) reproduktionsmekanisme, overhistoriseret, antropologiseret, så finder vi alligevel sociologernes NOVUM her: tematiseringen af og forsøget på at skabe et begreb for de umiddelbare interaktionsforhold ... Dette er også den mest almene motivering for at sociologien – selv om den er nok så vulgær – ikke er cognitivt tom.« (s. 4). Og videre i sin opsamling siger AN: »for hvad er sociologerne trods deres makroteoretiske konstruktioner, andet end socialisationsteoretikere«. (s. 5).

Når AN fremhæver interaktionen, dvs. ikke-byttereducerbar social væren, som det centrale objekt i sociologien og dermed med mine ord fra tidligere også medgiver, at dette objekt i en vis forstand afstikker de ikke-affirmative elementer i den sociale væren, så lægger han hermed op til at en kritik af sociologien kan rumme en nøgle til en marxistisk socialisationskritik. Heri er jeg både enig og uenig. Jeg mener, at det er rigtigt at anskue sociologernes tema som adfærdssocialisation (tilpasning af den sociale væren jfr. ovenfor) – altså som »tænkere over« denne sociale væren. Jeg mener også det er rigtigt, at denne tænkning må blive bornert på grund af at den løsriver interaktionen fra de økonomiske relationer og istedet installerer en makroteoretisk konstruktion som forklarende samfundsteoretisk overbygning. Men at kritikken af den borgerlige sociologi skulle rumme en nøgle til marxistisk socialisationsanalyse/-kritik i bred forstand – sådan som AN andet steds i sit oplæg tydeligt signalerer – mener jeg er en fejlsporing eller at læsse en potens over på denne videnskabskritik, som den ikke kan bære. I forhold til AN's bestemmelser mener jeg derimod, at de i denne artikel tidligere udviklede tankeformsbestemmelser – bestemmelserne af vulgærvidenskaberne som udfoldelser af en praktisk politisk økonomi kan føjes ned over hans rigtige resultater i bestemmelsen af »sociologiens NOVUM«.

Sociologernes samfundsteori – deres makroteoretiske konstruktioner – er ikke blot guirlander på en socialpsykologisk socialisationsanalyse. De udgør netop et praktisk begrundet redskab til at reflektere socialisation som *socialisationspolitik* – altså en refleksion over socialisationen, som »samfundsproblem«. De tankeformer hvorigennem sociologerne analyserer den sociale væren er tendentielt præsocialiseret herredømmetænkning, hvis egenart det netop er *at udvikle tankeabstraktioner (konstruktioner) der kan slå om i praktisk beherskelse af sit objekt*. På denne vis bliver sociologien til tankeform for en socialisationspolitik og bliver hermed udgangspunkt for en kritik af kapitalismens socialisationsagenter (virksomhedsorganisationer, staten).

Men som tidligere anført i forbindelse med Sohn-Rethel-diskussionen er den abstraktiferende tænkning ikke automatisk positivt udfoldelse af politisk økonomi. Det bliver den først ved de tankeabstraktioner, *som i historiens gang nedfælder sig* i de enkeltdisciplinære teorier, som praktisk operative abstraktioner. Det er her således endnu på postulat-planet at sociologiens makroteoretiske interpretationer af interaktionen udgør repræsentationen af bytteværdi – eller kapitalstandpunktet i positiv forstand. Jeg skal ikke her tage hul på en undersøgelse af sociologiens makroteoretiske tankeabstraktioner og dermed heller ikke eftervise postulatet; men blot formulere en tese om at sociologiens »funktionelle normalitetsbegreb«. Den makroteoretiske konstruktion af »kollektiv bevidsthed« (Durkheim), »Wertrationalitet« (Weber), »kulturværdier« (Parsons), »ideological community« (Therborn) udgør en slags tanke-mæssig projektiønsredskab til lokalisering af den ikkeaffirmative sociale værens sammenstød med en ud fra byttestandpunktet/kapitalstandpunktet/det almenes standpunkt fixeret funktionel social væren. At sociologien således grundlæggende tænker funktionalistisk er et udtryk for herredømmeinteressen i den sociale væren, mere end at det er kapitalismen som objektivt funktionelt system.

Udarbejdelsen af dette må ske teoriihistorisk og med stærk vægtning af de *nyere tendenser i sociologien* til en mere eksPLICIT systemteoretisk indbygning af de økonomiske arbejdskraftsreproduktive interesser i den politiske intervention i den sociale væren.³⁶ I det følgende vil jeg med to korte eksempler fra arbejdssociologi og uddannelsessociologi illustrere indholdet i denne konklusion.

A. Arbejdssociologien som videnskab om interaktionen i arbejdsorganisationen bryder igennem ved at tematisere de ikke-affirmative sociale værensformer, nemlig den modstand/modkultur, som lønarbejdernes stigende ligegyldighed (avlet af den objektive arbejdsfremmedgørelse) overfor arbejdet er et udtryk for. Arbejdssociologiens tankeformer over arbejdsorganisationens interaktionsformer (den »sociale produktivitet«) må dels kritiseres i forhold til dens kapitalskabte genstand (ligegyldigheden, modstanden), og dels kritiseres i forhold til den type herredømmeformede erkendelse, som gør, at det ikke bliver arbejds-socialisering som sådan, den danner teorier om, men derimod om økonomien, som ligger i denne arbejds-socialisering – dvs. økonomien som kan tilegne sig et større herredømme over den sociale væren i arbejdsorganisationen. Arbejdssociologien bliver altså tankeform for kapitalens socialisationspolitik overfor arbejdet og

36. Et stykke i retning af en sådan bestemmelse ligger i Dekvalificeringsprojektets rapp.: »Kritik af industrisociologien«. Sociologi 6. Kbhv., 1979. s

dens substans bliver i sidste ende *socialisationsøkonomi* (= forholdet mellem produktivitet og social væren).^{36a}

B. Uddannelsessociologien grundlægges bl.a. af Durkheim.³⁷ Durkheim definerer i sit berømte uddannelsessociologiske skrift *socialiseringen* som den proces der »har som mål at vække og befordre en række fysiske åndelige og moralske kræfter i barnet, kræfter, som dels afkræves barnet af *samfundet som helhed*, dels af det bestemte miljø, det er bestemt til at leve i.« På en meget enkel måde udtrykker denne definition af *socialiseringen* et samfundsmæssigt herredømmestandpunkt overfor alle ikke-affirmative dimensioner i den sociale væren. De «fysiske, åndelige og moralske» elementer i denne væren er jo netop i denne adfærdsteoretiske interpretation tilpasning af og til ganske bestemte interaktionsprocesser, som herved som *socialisationspolitik* bliver stillet som krav fra »samfundet som helhed«. Det er ganske vist en langt mere formidlet sammenhæng der eksisterer imellem denne *socialisationspolitik* og de egentlige *socialisationsøkonomiske* forhold. En sådan sammenhæng mener jeg kan udarbejdes – og specielt kan den udarbejdes inden for nyere uddannelsessociologiske teoridannelser, hvor *socialisationspolitikken* langt mere eksplicit udfolder tankeformer, der udpeger relationer imellem uddannelse af arbejdskraft og *socialisering til social væren* – kvalifikation *overfor* *socialisation*. *Socialisationspolitikken* bliver her middel til gennemsnitliggørelse af arbejdskraftens reproduktion.³⁸

Ovenstående skal ikke opfattes som andet end en åbning af et videnskritisk forskningsprogram overfor sociologien, som en del af kapitalismens praktiske politiske økonomi. Det væsentlige i denne åbning består i mine svage forsøg på at kæde en almen krit.pol.øk. karakteristik (væsenslogisk bestemmelse) af sociologiens genstand (sociale væren) sammen med en væsenslogisk udledt indfaldsvinkel på åndsarbejdets karakteristiske tankeform. Sociologiens genstand bliver med denne sammenkædning afsløret som de »ikke-til-selve-bytteakten-reducerbare-elementer« af den sociale væren: interaktionen.³⁹ Væsenslogisk set dvs. i

36a. Hos Sohn-Rethel grundlægges allerede en kritik af arbejds sociologien idet han viser at denne i sin tayloristiske grundform er den inkarnerede økonomiske herredømmetænkning. Som bl.a. senere vist af Mendner (*Technologische Entwicklung unter Arbeitsprozess*, 1975) føres denne tayloristiske økonomis grundlæggende tænkning med ind i de egentlige sociologiske interaktionsanalyser af arbejdsorganisationen

37. Durkheim: *Opdragelse, Uddannelse og sociologi*. Munksgaard, 1975.

38. En udfoldelse af denne videnskabskritiske bestemmelse af uddannelsessociologien har jeg foretaget i artiklen: »Pædagogikken og kapitalakkumulationens krav til arbejdskraften«. Arbejdspapirer no. 11. Sociologisk Institut. Kbhv. 1979.

39. I Arto Noros konception af »økonomikritikken« sker der en forveksling af »det ikke til økonomikritik« reducerbare i kapitalismens totalitet og dette »ikke – til – bytteakten – reducerbare« i den sociale væren. På denne måde kommer Arto Noro i en vis forstand til at producere

forhold til en subjektbestemmelse i kritikken af den politiske økonomi, omfatter denne del af den sociale væren alle de ikke affirmative modstandsstørrelser. I den sociologiske tankeform reflekteres denne interaktion ud fra et tilegnelsesstandpunkt dvs. at den analyseres og tænkes på en måde der ubevidst er styret af det affirmatives standpunkt overfor det ikke-affirmative i reproduktionen af den sociale væren. Derved bliver det som sociologien reflekterer heller ikke socialisation som sådan, men derimod *socialisationsøkonomi*, og som tankeform formidler den *socialisationspolitik*.

I forhold til mine tidligere indfaldsvinkler på kritikken af den borgerlige socialvidenskab (Nordisk Forum 5 og 16) mener jeg, at der hermed er leveret en videreførelse, som på den ene side er i overensstemmelse med de fra starten sporede *klasseanalytiske* forståelser af sociologien som åndsarbejde, der står i et repressivt forhold til proletariatet; og som på den anden side er på vej til at overvinde de forskningsstrategiske problemer, som kritikken af disse indfaldsvinkler korrekt har lokaliseret. Således er sociologien her blevet nærmere bestemt som særlig kapitalistisk tankeform, dvs. som kapitalistisk affirmativ – ikke blot ud fra en funktionalitetsbetragtning – men ud fra dens kategorielle begribelser af den sociale væren. Endvidere muliggør dette en overvindelse af den i hvert fald begrebslige yderliggørelse imellem sociologi og statsintervention som implicit lå i mine tidligere bidrag; og som jeg der kun formåede at løse igennem at tilregne sociologien en status om almenkvalifikation af statsagenterne. Men »løsning« i ovenstående udredninger består således i at vise sociologiens tankeabstraktioner som det teoretiske udtryk for et økonomisk begrundet herredømmeindhold i statens socialisationspolitik. *Sociologiens klassekarakter og statens klassekarakter er i en vis forstand en og samme sag*. Naturligvis er dette modige konklusioner på et endnu for tyndt »rekonstruktivt« grundlag, men jeg mener, at de er retfærdiggjort i og med at de faktisk giver forskningsstrategiske åbninger overfor en række i indledningen nævnte erkendelsesteoretiske problemer i marxismen.

En udfoldelse af et sådant forskningsstrategisk perspektiv mener jeg er den konsekvente *videreførelse af en kritik af kapitalismens politiske økonomi til også at omfatte en kritik af indholdet i og konstitutionen af kapitalismens stadigt mere totalitære og repressive (absolutistiske) udfoldelsesformer over lønarbejdernes samfundsmæssige væren*. Samtidig er kritikken af disse udfoldelser en kritik af det kapitalistiske produktionsforholds samfundsmæssiggørelse.

dobbeltlogikkens dualitet imellem kritikken af den politiske økonomi (kapitallogik) og »det udenforliggende virkelige«. Se f.eks. Noro Hartikainens artikel i Nordisk Forum 22 s. 20 Kbh 1979.

Det groteske og sporende i en sådan aftegning af vore teoretiske opgaver som socialistiske åndsarbejdere, er imidlertid, at vi ikke står uden for og kan beskue denne samfundsmæssiggørelsesproces som ophøjede revolutionære intellektuelle. Vi er plantet midt i den beskidte sump. Kapitalismens politiske økonomi reproduceres i de institutioner vi er lønarbejdere i, og hvis vi ikke markerer os overfor dem, der hvor vi er, breder stanken sig let ind over os selv. Stanken bliver ikke mindre rådden – men måske krydret med lidt parfume – ved at vi bilder os ind at kunne bygge en glasklokke op omkring en marxistisk videnskab, som så i stor selvretfærdighed lader vanviddet florere iblandt vore åndsarbejdende standsfæller. Derfor handler det her heller ikke blot om problemer med den marxistiske videnskabsudvikling – det handler om at blive i stand til at bekæmpe kapitalismens politiske økonomi i de institutioner, der bl.a. udklækker og formidler den – vore egne arbejdspladser. Vi har ikke blot at gøre med et forskningsprogram, men med vores egen situation som lønarbejdende intellektuelle.

5. Nye historiske betingelser for production af kritik

Man kan godt sidde med en lidt dårlig smag i munden ved at levere et så ufærdigt oplæg, som nærværende, fordi det tilsyneladende mest af alt kalder på en tids- og intellektskrævende videreudvikling på et meget grundlæggende rekonstruktivt plan. Men det ville være en politisk bommert at afslutte med en sådan efterlysning, som eneste konsekvens.

På nuværende stadium i socialistisk intellektuelles livssituation hviler der en forpligtelse til at tematisere den teoretiske erkendelse på to planer: dels på det her fæstnede plan, hvor forankringen af vort arbejde i den almene kritik af den politiske økonomi må fastholdes som *langsigtet* rekonstruktiv aktivitet, dels på et kollektivt præstationssprængende plan, hvor en mere umiddelbar åndsarbejderselvkritik i de lønarbejderliggjorte sociale miljøer vi fungerer i, må tages op som en blanding af egen social frigørelsesproces og uambitiøs udvikling af socialistisk kapitalisme kritik/kritik af de konkrete åndsarbejderfunktioners repræsentationsudøvelse.

Hvis disse to planer spalter sig til en uformidlet arbejdsdeling imellem forskellige miljøer/personer – og det er tendentielt den aktuelle tilstand – reproducerer vi den i indledningen til artiklen omtalte skizofreni – en tilstand af uforsonlig kløvning imellem vores egen tænkning og væren. Åndsarbejderne tilhører ikke længere nogen stand af fritsvævende intelligentsia, hvis væren (i hvert fald i egen indbildning) gik op i deres egen tænkning og kulturfrembringelser. Frankfurterskolens historie er på mange måder karakteriseret ved en kritisk negering af en

sådan selvforståelse af intellektuelle åndsarbejdere. For dem blev den Kritiske Teori en stærkt moralsk betonet sprængning af åndsarbejdets objektivistiske tankeform – en installering af kritik som normative forandringsimperativer uden klassemæssig optræden og erfaring.⁴⁰

I senkapitalismen er der sket en lønarbejderliggørelse af åndsarbejdet og åndsarbejdernes livssituation. Denne lønarbejderliggørelse (som ikke skal forveksles med proletarisering) fører et element af fremmedbestemmelse af åndsarbejdets indhold med sig, og bryder dermed tendentielt med åndsarbejdernes traditionelle identifikation med deres professionsudøvelse. Men den fører også tendentielt en ligegyldighed overfor arbejdsindholdet med sig – en ligegyldighed, som tendentielt kan føre til en fixering af den kollektive aktion i helt ydre fagforeningsmæssige særinteresser.⁴¹

I en politisk strategisk sammenhæng d.v.s. i forbindelse med socialistiske åndsarbejdes strategiovervejelser er det imidlertid især det første punkt – åndsarbejdets stigende grad af fremmedbestemmelse, som er vigtig, idet forsøg på at bryde denne fremmedbestemmelse – forsøg på at forlænge studenterradikaliseringernes politiske engagement, som historisk aktuelt faktum, ind over lønarbejdets indhold nødvendigvis må støde på tvang/autoritet. Sådanne sammenstød danner tendentielt en kollektiv erfaring iblandt intellektuelle – en erfaring som er åbnende for en socialistisk erkendelsesudvikling (som dog ikke automatisk produceres af disse sammenstød). Det moment som således er tydeliggjort (men ikke eklatant) i kraft af lønarbejderliggørelsen af åndsarbejdet er dets status som agentur for kapitalismens reproduktion af sit herredømme. Lønarbejderliggørelsen beforder dermed som mulighed at åndsarbejdere kan sammenkæde deres socialismeengagement med deres praktiske sammenstød med »autoriteten« og danne modkulturer på en anden måde end i de kuvøseagtige lejre, hvori den intellektuelle marxismedebat aktuelt udfolder sig.

Dette forhold er af stor betydning for kollektiviseringen af vores kritikproduktion, idet der hermed lukkes op for at kritikken af kapitalismens moderne politiske økonomi – kritikken af de forskellige slags agenturer for kapitalforholdets herredømme – kan vokse frem i institutionerne, som erfaringsbearbejdninger og kritiske refleksioner over indhold i eget lønarbejde. For så vidt »forskningsprocessen« overfor kritikken af kapitalismens politiske økonomi nødvendigvis må rumme sådanne bearbejdninger og kritiske refleksioner, betyder det også at programmets realisering må bestå i en samtidig teoretisk og politisk sammenføjning af de mangeartede forsøg på at udvikle fagkritik inden

40. Horkheimer: Traditionel og Kritisk Teori, s. 24. Gyldendals Studiefaklen. Gjøvik, 1970.

41. Dette problem er dybere udviklet i min bog: Kvalifikationsstruktur og Klassestruktur, op.cit. s. 130 ff.

for de vulgærvidenskabelige discipliner. Herved sprænges imidlertid ikke blot teori-/kritikudviklingens individuelle præstationsform, men i en vis forstand også dens hidtidige løsgørelse fra en lønarbejderpolitisk praksis. Dermed bliver teori-/kritikudviklingen ikke en tøddel mere poletarisk i sit klassestandpunkt jfr. indledningen, men den bliver løst fra den svøbe af praktisk tomrum og af individuel præstationsbinding – som teoretiske landvindinger hidtil har været indbundet i, og den kommer til at vedkende sig den næringsgivende historie som erkendelsen er placeret i.

Men det skal bemærkes, at der ikke med angivelsen af disse nye betingelser for kritikproduktion iblandt socialistiske intellektuelle, er sagt noget om de materielle klassemæssige forhold som bevidsthedsmæssigt kan begrunde *at* socialistiske orienteringer opstår i åndsarbejdernes rækker. Besvarelsen af dette problem ligger uden for rammerne af denne artikels fremstilling, hvilket dog ikke skal tages som udtryk for at det er uvigtigt.

TIDSSKRIFTET KURASJE

KURASJE 21

188 sider. Kr. 50.00

Indhold:

Arbejderklassen og kapitalismen – om reformismens udviklingsbetingelser og om kapitalisme forståelse og politikformulering i arbejderbevægelsen

af Nils Bredsdorff, Jens Brinch og Leif Hansen

Reformismen og den danske venstrefløj

af Lars Qvortrup

Krisen og venstrefløjens handlemuligheder

af Allan Andreassen og Tyge Kjær

KURASJE 22

160 sider

Indhold:

En indføring i kriseteoriernes historie

af Anwar Shaikh

»Videnskabelig socialisme«, hvad er det?

af Alexa Mohl

Oskar Negt – Bobbellogik og utopi

af Lars Qvortrup

Subjektivitet og offentlighed – en kritik af Oskar Negt's teoretiske positioner

af Hartmut Apel & Joachim Heidorn